

**ДО ПИТАННЯ ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ МІСЦЯ РІШЕНЬ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ
З ПРАВ ЛЮДИНИ В ЦИВІЛЬНИХ СПРАВАХ ЩОДО ЖИТЛА
В СИСТЕМІ ДЖЕРЕЛ ЖИТЛОВОГО ПРАВА І ПРОЦЕСУ УКРАЇНИ**
**REGARDING THE ISSUE RELATED TO THE DEFINING OF ROLE OF DECISIONS
OF THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS IN CIVIL CASES REGARDING HOUSING
IN THE SYSTEM OF SOURCES OF UKRAINIAN HOUSING LAW AND PROCESS**

Кармаза О.О.,

*кандидат юридичних наук, доцент, асистент кафедри
нотаріального та виконавчого процесу і адвокатури юридичного
факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

В статті аналізується правова природа рішень Європейського суду з прав людини в цивільних справах щодо житла, їхня роль у правовому регулюванні житлових відносин в Україні.

Ключові слова: рішення Європейського суду з прав людини, житлові відносини, джерело права, судова практика, житлове право.

Стаття направлена на изучение правовой природы решений Европейского суда по правам человека в гражданских делах по жилью, их роли в правовом регулировании жилищных отношений в Украине.

Ключевые слова: решение Европейского суда по правам человека, жилищные отношения, источники права, судебная практика, жилищное право.

The article analyses legal nature of resolutions of the European Court of Human Rights in civil cases regarding housing, its role in legal regulation of housing relations in Ukraine.

Key words: resolutions of European Court of Human Rights, housing relations, source of law, court practice, housing law.

Постановка проблеми. На сьогодні Україна займає одне з перших місць щодо кількості звернень до Європейського суду з прав людини (далі – Суд). Так, наприклад, Суд, розглянувши справу «Андрій Руденко проти України», встановив порушення ст. 1 Першого протоколу до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція) у зв'язку з відсутністю законодавчих підстав для рішення суду про припинення права на частку заявника в спільному майні, враховуючи недотримання судами обов'язкової умови частини другої ст. 365 Цивільного кодексу України щодо попереднього внесення позивачем вартості цієї частки на депозитний рахунок суду [1].

Крім того, актуальність теми дослідження підвищується й у зв'язку з тим, що в статті 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» йдеться про те, що суди застосовують при розгляді справ Конвенцію та практику Суду як джерело права. Однак правовий механізм застосування судової практики Суду як у науці, так і на практиці є дискусійним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Правова природа рішень Суду і норм законів України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» та «Про гарантії держави щодо виконання судових рішень» широко обговорюється у вітчизняній науці [2; 3, с. 173-179; 4, с. 33-36]. На нашу думку, висновок В. Буткевича про те, що на сьогодні ще замало комплексних досліджень природи Конвенційних положень, всебічної практики їх застосування на національному рівні; недостатньо вивчена практика Суду в загальноєвропейському правовому контексті тощо [3, с. 2], не втратив актуальності й донині.

Метою статті є теоретичний та практичний аналіз правової природи рішень Суду в системі джерел житлового права та процесу.

Виклад основного матеріалу. Конвенція наділяє громадян України правом безпосереднього звернення до Суду, що відповідає принципам, визначеним у ст. 55 Конституції України (ст. 38, 39 Конвенції). За період свого існування Суд розглянув велику кількість справ проти України, які стосуються широкого кола питань, зокрема і щодо захисту права власності на житло, недоторканності житла тощо. Наприклад, у справі «Федоренко проти України» заявник скаржився за ст. 1 Протоколу до Кон-

венції на те, що він був позбавлений прибутку за договором купівлі-продажу своєї квартири, який передбачав захист від інфляції. Суд, дослідивши обставини справи, дійшов висновку, що в справі мало місце непропорційне втручання до мирного володіння своїм майном, та присудив заявнику компенсацію матеріальних збитків, а також відшкодування моральної шкоди [1].

С. Шевчук слушно звертає увагу на те, що Україна, ратифікувавши Конвенцію, започаткувала процес зміни панівної позитивістської парадигми права [5, с. 43]. На думку С. Головатого, на сьогодні відбувається перенесення європейських та загальносвітових правничих цінностей на український ґрунт; створюється нова правова ситуація щодо захисту прав людини, перед правниками постає вимога, з одного боку, не відступати від положень Конвенції, а з іншого – спиратися у своїх рішеннях на практику Суду щодо розгляду справ про порушення цих прав [6, с. 11]. Не можна також і не підтримати Г. Тимченка в тому, що Суд є наднаціональним судовим органом, рішення якого у зв'язку зі скаргами на порушення основних прав та свобод є обов'язковими для держав-учасниць конвенції [7, с. 297].

Дійсно, відповідно до ст. 46 Конвенції Договірні Сторони зобов'язуються виконувати остаточні рішення Суду в будь-яких справах, в яких вони є сторонами. Юрисдикція Суду поширюється на всі питання тлумачення і застосування Конвенції та протоколів до неї (ст. 32 Конвенції). Крім того, в Україні прийнято Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», який регулює, зокрема, і відносини, що виникають у зв'язку з виконанням рішень Суду в цивільних (житлових) справах проти України.

Слід зазначити, що поняття та система «джерел права» є одним із складних та дискусійних питань в юридичній науці, оскільки обставини місця та часу розвитку суспільства впливають на формування та їх ієрархічну побудову, а також на наукові напрацювання підходів до їх вивчення. На сьогодні в юридичній літературі зустрічаються різні підходи щодо трактування поняття «джерело права». Так, В. Мелашенко доводить, що джерело права – це сила, що створює право, перетворює його в життєву необхідність та втілюється в певних формах (актах) [8, с. 138]. Н. Пархоменко під джерелом права розуміє акти волевиявлення суб'єктів правотворчості,

що містять положення правових норм у письмовій формі або неписані нормативні факти, на основі яких виникають, змінюються та припиняються права і обов'язки суб'єктів правовідносин [9, с. 39]. На думку М. Галантича, джерелом житлового права може бути будь-який матеріал, покладений в основу розуміння сутності житлового права: засоби пізнання, правові документи тощо [10, с. 31-32].

Проаналізувавши наукові визначення поняття «джерело права», відзначимо, що сьогодні відбувається поступовий відхід від традиційної радянської концепції джерел права. С. Фурса слушно вказує на те, що, сприймаючи норми права, ми повинні говорити не тільки про їх нормативне закріплення, а і про ті джерела, які впливають на їх створення, вдосконалення і запровадження. Такими джерелами є: історичний досвід, наукові концепції вчених, практика застосування норм права, досвід іноземних держав у врегулюванні подібних відносин, міжнародні договори, досвід вирішення спірних правовідносин судом тощо [11, с. 48]. Тобто система джерел права є цілісним, динамічним утворенням, до складу якої, зокрема, входять нормативно-правові акти, судовий прецедент, судова практика, правова доктрина, звичай, договір тощо.

Більшість вітчизняних науковців сходяться на тому, що основним формально-юридичним джерелом права в Україні є нормативно-правовий акт – письмовий документ правотворчого органу, який містить формально обов'язкові правила поведінки загального характеру. Зокрема, цивілістичне законодавство, наприклад Цивільний процесуальний кодекс України, серед таких джерел виділяє Конституцію, Цивільний процесуальний кодекс України, Закон України «Про міжнародне приватне право», чинні міжнародні договори України (ст. 2 Кодексу).

Однак питання щодо віднесення судової практики до джерел права у вітчизняній науці є дискусійним. Автор підтримує тих вчених та науковців, які розмежовують поняття «судовий прецедент» та «судова практика». Так, наприклад, О. Дашковська доводить, що зовнішньою формою закріплення судового прецеденту є конкретне судове рішення, на яке можна посилатися, однак судова практика такої форми зовнішнього закріплення не має. На відміну від судового прецеденту судова практика не може бути сформована на підставі одного судового рішення [12, с. 34-41].

Слід зазначити, що більшість дослідників права відносять до джерел права рішення Суду [2, с. 208-209]. Однак інша частина має протилежну точку зору щодо цього [13, с. 126]. Ми погоджуємося з висновком В. Яркова про те, що імпульс розвитку нового розуміння судової практики в правовій системі надається визнанням юрисдикції Суду, а також обов'язковості його прецедентної практики тощо [14, с. 68].

Дійсно, статтею 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» передбачено, що суди застосовують при розгляді справ Конвенцію та практику Суду як джерело права. Правовий механізм виконання вимог цієї статті закріплено, зокрема, в статті 18 цього Закону. Однак

не можна і не погодитися з висновком О. Константія про те, що судова практика, навіть Суду, не є законом в Україні [4, с. 33], тобто «практика Суду» в Україні законом віднесена до джерел права. Проте визнавати та застосовувати таке джерело права на практиці необхідно в тісному взаємозв'язку, зокрема, із статтею 8 Конституції України, за якою в Україні визнається і діє принцип верховенства права. Конституція України має найвищу юридичну силу. Норми Конституції є нормами прямої дії. Крім того, зважаючи на норми статей 19 та 129 Конституції України, судді зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України.

Як вбачається з аналізу статті 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», положення цієї статті мають декларативний характер, хоча закріплення на законодавчому рівні судової практики Суду як джерела права в Україні – державі з романо-германською моделлю правової системи, де основним джерелом права визнається нормативно-правовий акт, – є вагомим кроком у розвитку теорії вітчизняного права.

Здійснивши системний аналіз статей Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», ми дійшли висновку про те, що під «застосуванням судами практики Суду» (стаття 17 Закону) доцільно розуміти те, що під час розгляду справ, зокрема цивільних (житлових) справ, судді, керуючись принципом верховенства права (стаття 8 Конституції), в разі необхідності можуть посилатися на практику Суду як на джерело права. Проте посилання на практику Суду є правом, а не обов'язком судді, передбаченим законом.

Слід також зазначити, що в науці також обговорюється питання про те, що рішення Суду мають прецедентний характер (І. Воронова, В. Мармазов, Т. Солов'єва, В. Туманов, С. Шевчук та ін.). Ми погоджуємося, зокрема, з Т. Дудаш у тому, що рішення Суду можна розглядати як правоконкретизуючий прецедент, а саме, як правозастосовний акт, в якому через правоположення конкретизуються норми Конвенції і який має прецедентний характер для самого Суду та правотворче значення для правових систем держав-учасниць Конвенції [3, с. 178].

Висновок. Практика Суду не є законом, тобто нормативно-правовим актом – основним джерелом права в державах континентальної Європи, однак з урахуванням позиції Конституційного Суду України (рішення від 2 листопада 2004 року № 15-рп/2004), в якому звертається увага на те, що «право не обмежується лише законодавством як однією з його форм, а включає й інші соціальні регулятори, зокрема норми моралі, традицій, звичаїв тощо, які легітимовані суспільством», а також норм статті 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» практика Суду законом віднесена до джерел права взагалі та джерел житлового права і процесу зокрема.

Закріплення в Україні на законодавчому рівні «практики суду» джерелом права є вагомим кроком держави в розвитку науки теорії права.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Рішення Європейського суду з прав людини [Електронний доступ]. – Режим доступу : <http://www.minjust.gov.ua/0/34544>
2. Комарова Т.В. Юрисдикція Суду Європейського Союзу: Монографія / Т.В. Комарова. – Х.: Право, 2010. – 360 с.
3. Дудаш Т.І. Юридична природа рішень Європейського суду з прав людини / Т.І. Дудаш // Право України. – 2010. – № 2. – С. 173-179.
4. Константій О.В. Практика Європейського суду з прав людини як джерело судового правозастосування Верховного Суду України / О.В. Константій // Вісник Верховного Суду України. – 2012. – № 1 (137). – С. 33-36.
5. Шевчук С. Судовий захист прав людини: Практика Європейського Союзу з прав людини у контексті західної правової традиції. – К.: «Реферат», 2006. – 848 с.
6. Головатий С. Нові можливості щодо захисту прав людини в Україні / С.П. Головатий // Практика Європейського суду з прав людини. Рішення. Коментарі. – 1999. – № 1. – С. 11-14.

7. Еволюція цивільного законодавства України: проблеми теорії і практики / За заг. ред. Я.М. Шевченко; Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. – К.: «Юридична думка», 2007. – 340 с.
8. Мелашенко В.Ф. Основи конституційного права України: Курс лекцій; для студентів юрид. вузів і факультетів / В. Ф. Мелашенко. – К., Вентурі, 1995. – 240 с.
9. Джерела конституційного права України / Відп. ред. Ю.С. Шемшученко, О.І. Ющик; Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України / Ю.С. Шемшученко, О.І. Ющик, Н.М. Пархоменко, М.О.Теплюк. – К.: Наукова думка, 2010. – 711 с.
10. Галянтич М.К. Житлове право України: Навч. посібник. / М.К.Галянтич. – К.: Юрінком Інтер, 2007. – 498 с.
11. Цивільний процес України: академічний курс: (підручник для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл.); за ред. С.Я.Фурси / С.Я. Фурса, Є.І. Фурса, О.В.Гетьманцев, С.В.Щербак, Г.З.Лазько, М.М. Ясинок – К.: Видавець Фурса С.Я.: КНТ, 2009. – 846 с.
12. Дашковська О. Судовий прецедент і судова практика як джерело права / О. Дашковська // Вісник Академії правових наук. Збірник наукових праць. – 2011. – № 1. – С. 34-41.
13. Канашевский В.А. Прецедентная практика Европейского суда по правам человека как регулятор гражданских отношений в Российской Федерации / В.А. Канашевский // Журнал российского права. – 2003. – № 4.
14. Тенденции развития гражданского процессуального права России: Сб. ауч. статей. о материалам междунар. науч.-практ. конференции, посв. памяти Н.А. Чечинной / Санкт-Петербургский филиал инс-та гос. и права РАН. – СПб.: «Юридический центр Пресс», 2008. – 664 с.